

11. Андреева Г.М. Социальная психология: учебник для фак. психологии ун-тов. – М.: Изд-во МГУ. 1990. – 415 с.

УДК 343.102:159.947.2

Луценко Т.О., викладач кафедри наглядово-профілактичної роботи та дізнання УЦЗУ

ЩОДО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНТАКТУ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОКРЕМИХ КОМУНІКАТИВНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

У статті висвітлено погляд на проблему значення встановлення психологічного контакту при проведенні допиту.

Ключові слова: психологічний контакт, комунікативні слідчі дії, допит.

Постановка проблеми. Діяльність з розслідування злочинів – цілеспрямований процес, метою якого є відтворення справжньої картини події злочину за її прямими та непрямими доказами. Її психологічна структура може розглядатись як сукупність основних (пізнавальної, конструктивної, комунікативної, організаційної) та допоміжних (профілактичної та засвідчувальної) різновидів діяльності, що спрямована на одержання інформації про подію злочину. Разом з тим, декілька слідчих дій орієнтовані як на інформаційний пошук, так і на здійснення психологічного впливу на різні категорії учасників кримінального процесу. До таких дій належать так звані комунікативні, тобто ті, в основі яких є безпосереднє спілкування, в межах процесуальних дій (допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання), які провадяться в умовах постійного контакту та діалогу між учасниками. У цьому відношенні, як з теоретичної так і з практичної точки зору, певний інтерес становить висвітлення питання, щодо з'ясування значення психологічного контакту при проведенні комунікативних слідчих дій, зокрема, допиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема щодо значення встановлення психологічного контакту при проведенні комунікативних слідчих дій є не новою для науки. Окремі її аспекти досліджувалися протягом тривалого часу багатьма науковцями, зокрема П.Д Біленчуком, В.Е. Коноваловою, М.В. Костицьким, В.В. Нагаєвим, В.Г. Андрасюком, І.А. Копиловим, В.Я. Марчуком та іншими. Проте, ці роботи не можна назвати вичерпними, тому в статті пропонується власний погляд на розв'язання поставленої проблеми.

Постановка завдання. Метою даної роботи є розкриття сутності та значення встановлення психологічного контакту при проведенні допиту.

Виклад основного матеріалу. Допит — найпоширеніша процесуальна дія, що є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-процесуальним процесом спілкування осіб, які беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти. Саме він майже у кожній кримінальній справі є джерелом найбільшої кількості доказів, що дозволяють установити об'єктивну істину.

Особливість одержання інформації про обставини вчиненого злочину під час допиту полягає в тому, що її джерелом є людина. Тому одержання такої інформації пов'язано з низкою процесуальних, етичних та психологічних вимог, які належать до загальних положень проведення допиту.

Загальні положення допиту регламентуються статтями 143–146, 166–173 Кримінально-процесуального кодексу України [1]. Слід зазначити, що ретельний аналіз положень цих статей показує неминучість психологічного впливу при проведенні допиту, тим самим дозволеного і навіть приписаного законодавцем, не говорячи вже про те, що взагалі будь-яка кримінально-процесуальна діяльність побудована на взаємодії. Більше того, оскільки допит здійснюється при безпосередньому спілкуванні з конкретною особою, головне місце тут обіймає пізнавальна та комунікативна діяльність особи, що його проводить. Відтак слід зупинитися на з'ясуванні сутності психологічного контакту в умовах допиту.

Будь-який вид допиту – потерпілого, свідка, підозрюваного, обвинуваченого, незалежно від їх процесуального становища та ситуації, у якій здійснюється допит, починається з установлення психологічного контакту, тобто такої схильності до спілкування, яка може призвести до ефективних результатів.

Психологічний контакт – це процес установлення, розвитку та підтримки взаємної поваги осіб які спілкуються, своєрідна форма мовного контакту, яка зумовлює отримання доказової інформації, що сприяє встановленню об'єктивної істини, вичерпному, усесторонньому та об'єктивному розслідуванню всіх обставин справи. Психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна атмосфера допиту, що позитивно впливає на взаємодію та взаємини між учасниками, це певне налаштування на спілкування.

Психологічний контакт при допиті передбачає можливість виникнення двох його рівнів: 1) коли допитуваний бажає дати по-

казання; 2) коли допитуваного змушують до цього. Як бачимо, поняття "психологічний контакт" припускає ще й певний вплив на психіку осіб, які вступають у спілкування. Але в будь-якому разі, вказаний вплив не повинен виходити за межі закону, яким забороняється домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, що беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів. Психологічний вплив при встановленні контакту може мати різні форми та зумовлюватися низкою обставин, серед яких: необхідність установлення контакту, його мета, прийом впливу, використання емоційного стану допитуваного при спілкуванні, бажання надавати потрібну інформацію.

Встановлення психологічного контакту є самостійним етапом допиту. Психологічний контакт не може бути встановлений за жорсткою схемою, за якою відбувається спілкування. Він розвивається і може бути втраченим у зв'язку з емоційним станом допитуваного, втратою довір'я, бажанням приховати окремі обставини справи, які допитуваний вважає важливими для себе, такими, що мають найбільше значення. Контакт під час допиту є дуже нестійким і тому допитуючий, повинен його постійно підтримувати упродовж допиту. Це пояснюється тим, що кожна окрема особа — це багатолікий неповторний світ індивідуальності із притаманними тільки їй оригінальними рисами, психофізіологічними, фізичними, біологічними і соціальними характеристиками, певним складом розуму та іншими особливостями [2, с. 51]. Тому, для встановлення психологічного контакту при проведенні слідчих дій, необхідний особливий підхід психологічного характеру. А для цього потрібен арсенал наукових методів, засобів і рекомендацій, які б дозволили за допомогою встановлення контакту з допитуваним максимально зібрати об'єктивні показання для встановлення істини у справі.

Отже, з вищевикладеного стає зрозумілим, що встановлення психологічного контакту само по собі не приходить. Йому передують низка необхідних певних прийомів впливу на психіку допитуваного. Загальним правилом обрання прийомів установлення психологічного контакту є їхня науковість, допустимість та відсутність елементів прихованого або явного насильства. Такими прийомами можуть бути:

- виявлення інтересу до особи допитуваного;
- виклик зацікавленості в допитуваного до спілкування та його результатів – бесіда на різноманітні теми, повідомлення про виявлені докази, демонстрація окремих виявлених речових доказів, обізнаності в обставинах справи та ознайомлення з обставинами, які пом'якшують вину;

- звернення до логічного мислення допитуваного, яке полягає у переконанні про неминучість розкриття злочину, встановлення тих чи інших фактів;
- виклик емоційного стану шляхом звернення до почуттів гідності, честі, сорому, каяття;
- звернення до закону, роз'яснення важливості та значимості необхідної інформації;
- вплив позитивними якостями слідчого – справедливістю, доброзичливістю, неупередженістю, коректністю, вмінням вислухати до кінця, не підвищенням голосу.

Зазначені вище прийоми психологічного впливу на особу є такими, які абсолютно не суперечать чинному законодавству і схиляють особу до спілкування, відтак все це може дати найбільш ефективні результати допиту. Однак, враховуючи те, що тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук. Тому у цьому відношенні певний інтерес можуть становити способи привертати увагу людей, запропоновані Д. Карнегі [3, с. 98]. Так він рекомендує шість способів: 1) виявляти щирий інтерес до інших людей; 2) усміхатись; 3) пам'ятати, що для людини звук її імені – найсолідніший і найважливіший звук людської мови; 4) бути хорошим слухачем; 5) вести розмову у колі інтересів вашого співрозмовника; 6) давати людям відчувати їх значущість і робити це щиро. Отже, не зважаючи на те, що банальність деяких прийомів очевидна, однак це не позбавляє їх практичного значення при певній інтерпретації.

Слід додати, що на практиці в багатьох випадках при спілкуванні під час допиту виникають психологічні бар'єри між допитуючим та допитуваною особою, які перешкоджають встановленню психологічного контакту. Тому у зазначеній ситуації особа, що проводить допит змушена долати опір зацікавлених у неефективності розслідування злочину допитуваних (переважно це – обвинувачені, підозрювані), які можуть давати завідомо неправдиві свідчення або не давати свідчень взагалі. Такі непоодинокі випадки, зумовлені передусім певним станом допитуваних осіб, а саме: побоюванням втратити волі, можливістю опинитися серед злочинців, змінити звичний для особи спосіб, ритм життя; боязнь можливого покарання, розплати за злочинну поведінку; страх перед розголошенням злочинної поведінки особи серед знайомих, близьких, рідних; побоюванням помсти з боку співучасників злочину; вороже, агресивне ставлення до особи яка проводить допит, до осіб, з якими проводиться очна ставка (потерпілі, свідки). Окрім цього, такий стан викликає у підозрювано-

го чи обвинуваченого депресію, погіршення самоконтролю, пригнічення психіки, що спричиняє його відмову від дачі правдивих свідчень і впливає на взаємодію негативно.

За таких випадків стає зрозумілим, що для встановлення психологічного контакту з допитуваною особою, виникає потреба залучення до участі у слідчих діях особи, яка володіє спеціальними психологічними знаннями, а саме професійного психолога як консультанта або спеціаліста. Доречі досвід такої співпраці вже давно успішно використовується у багатьох країнах світу.

Залучаючись до кримінальної справи як консультант професійний психолог може вивчення особистості злочинця спрямовувати у конкретному напрямі залежно від виду вчиненого ним злочину, підказати можливі джерела інформації про конкретну людину, дати рекомендації про встановлення з ним психологічного контакту.

Крім цього, консультант-психолог може відіграти важливе значення і в отриманні доказової інформації у справі, наприклад, для забезпечення встановлення обставин, які підлягають доказуванню. Так, згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України під час провадження попереднього слідства, дізнання і розгляду кримінальної справи в суді підлягають доказуванню подія злочину, винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину, обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, а також інші обставини, що характеризують особу обвинуваченого, причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. Тобто це можуть бути:

- обстановка та умови, за яких було вчинено злочин;
- поведінка потерпілого до і під час вчинення злочину (що теж може бути обставиною, яка сприяла вчиненню злочину);
- мета і мотиви вчинення злочину;
- обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність винного або взагалі виключають кримінальну відповідальність особи;
- відомості, що характеризують особистість винного (ставлення до праці, навчання, риси характеру, поведінка тощо);
- несприятливі умови формування особи підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, які призвели до формування у нього антигромадських поглядів, навичок, звичок;
- обставини його життя перед вчиненням злочину, під впливом яких він зважився на злочин.

У цих випадках очевидно, що у справі необхідна допомога професійного психолога для отримання доказової інформації. Оскільки, консультація професіонала-психолога здебільшого допомагає

зібрати максимальну кількість важливої інформації про психічний стан, явища та процеси, стосовно психіки обвинуваченого чи підозрюваного, що допомагає правильно кваліфікувати дії обвинуваченого, правильно оцінити його показання чи показання свідків, потерпілого тощо.

На користь необхідності участі спеціаліста-психолога у допитах свідка, підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого, свідчить ще й те, що тут досвідчений психолог може скоригувати формулювання питань, підказати тактику проведення допиту, з огляду на психологічні особливості допитуваних, допомогти створити неофіційну атмосферу, зняти стан скованості, настороженості, недовіри, подолати негативну позицію, соромливість та ніяковість потерпілих. Тому взаємодія допитуючого та психолога при допитах має важливе значення для встановлення з допитуваним психологічного контакту, без якого встановлення істини у справі неможливе.

Висвітлюючи дане питання, неможливо не приділити увагу, особливостям допиту неповнолітніх. Оскільки, оцінка здатності неповнолітніх давати показання у справі – один із найскладніших видів експертного дослідження. Пояснюється це тим, що увага, сприйняття, пам'ять, мислення, мова неповнолітнього відрізняються не лише кількісними, але і якісними параметрами. Тому з неповнолітніми свідками, потерпілими, підозрюваними та обвинуваченими дуже складно встановити психологічний контакт. Взагалі побутує думка, згідно з якою, необхідно піддавати психологічному дослідженню кожного неповнолітнього допитуваного, а також провадити психіатричне освідування, навіть якщо підліток вважається психічно здоровим [4, с. 140].

У кримінально-процесуальному кодексі України передбачена можливість залучення до допиту неповнолітнього як фахівця не лише педагога, а й лікаря, причому закон не вказує, якої спеціалізації має бути цей лікар. В актах офіційного та доктринального тлумачення цього законодавчого положення вказується, що участь спеціалістів-медиків має суттєве значення для виявлення особливостей розвитку неповнолітнього, його здатності давати правдиві показання про обставини, які цікавлять слідство; вказується, що якщо законом передбачена можливість залучення лікаря, то це повинен бути спеціаліст з дитячої психіатрії або психології [5, с. 30]. Зрозуміло, що в даній ситуації спеціаліст-психолог сприятиме встановленню психологічного контакту при допиті малолітньої чи неповнолітньої особи, допомагаючи отримати правдиві та об'єктивні дані у справі.

Таким чином, професійний психолог, який залучається до участі у кримінальній справі як консультант або спеціаліст на підс-

таві зібраних у справі даних може дати психологічну характеристику допитуваної особи, допомогти встановити психологічний контакт з нею. Крім того, з огляду на психологічні особливості допитуваної особи консультант чи спеціаліст-психолог допомагають скласти перелік питань для допиту, побудувати тактику самого допиту.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що встановлення психологічного контакту між допитуючим та допитуваними особами під час проведення комунікативних слідчих дій має важливе значення для отримання доказової інформації, яка сприяє встановленню об'єктивної істини, вичерпному, всебічному та об'єктивному розслідуванню всіх обставин справи. Безперечно, провідну роль у налагодженні психологічного контакту між учасниками слідчої дії відіграє професійний психолог, який може залучатись до розслідування як спеціаліст або консультант.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України.
2. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства): Монографія. К.: Атіка, 1999.
3. Карнеги Д. Как завоевать друзей и оказать влияние на людей. Как выработать уверенность в себе и влиять на людей, выступая публично. Как перестать беспокоиться и начать жить / Пер. с англ. – М.: - Тоникал: Цитадель, 1995, - 832 с.
4. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы: Учеб. пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 333 с.
5. Костицький М.В. Використання спеціальних психологічних знань в радянському кримінальному процесі: Навч. посібник. К.: УМК ВО, 1990. 88 с.
6. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 157 с.
7. Юридична психологія: Підручник / В.Г. Андросюк, Я.Ю. Кондратьєв, М.В. Костицький та ін.; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 1999. 352 с.

УДК 159.9

Овсяннікова Я.О., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології, УЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГО-